

TRENDOVI DEMOGRAFSKOG STARENJA I FEMINIZACIJE STARIH U SRBIJI

Goran PENEV *

Proces demografskog starenja se neminovno izdvaja kao jedna od najznačajnijih osobnosti razvitka populacija koje se nalaze u završnim etapama demografske tranzicije. U tom pogledu Srbija ne predstavlja nikakav izuzetak.

Demografsko strarenje se pre svega manifestuje kroz povećanje udela starih odnosno kroz smanjenje udela mladih u ukupnom stanovništvu. Svaka dublja analiza procesa starenja podrazumeva ne samo utvrđivanje dinamike broja starih i njihovog udela u ukupnom stanovništvu, već i razmatranje njihove interne starosne, polne, bračne, ekonomske itd. strukture, zatim sagledavanje karakteristika i uzroka smrtnosti te velike starosne grupe, ili pak njihove geografske distribucije (npr. po opštinama ili naseljima) i sl. Imajući u vidu veliki, kako aktuelni tako i budući demografski, socijalni, ekonomski značaj starenja stanovništva Srbije, ovaj rad upravo ima za cilj ukazivanje na osnovne uzroke, karakteristike i perspektive jednog posebnog segmenta tog procesa, a to je starenja starih, pod kojim se prvenstveno podrazumeva povećanje udela starih 80 ili više godina u ukupnom starom stanovništvu.

U Srbiji, kao i kod ostalih populacija koje se nalaze u završnoj ili post-tranzicionoj fazi demografskog razvitka, starenje ukupnog stanovništva se odvijalo pod najsnažnijim dejstvom pada fertiliteta. Opadanje fertiliteta je prvenstveno uzrokovalo "starenje od baze", a u manjoj meri i to posredno i "starenje s vrha" starosne piramide. Promene u nivou mortaliteta su imale dvostruko dejstvo. S jedne strane, smanjenja smrtnosti odojčadi i male dece su donekle neutralisale dejstvo pada fertiliteta što znači da su usporavale

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd.

proces starenja. S druge strane, pad mortaliteta sredovečnog i starog stanovništva je ubrzavao demografsko starenje preko dejstva na povećanje udela tih starosnih grupa u ukupnom stanovništvu Srbije. Konkretno smanjenje smrtnosti odojčadi i male dece uz vrlo skromne rezultate u snižavanju smrtnosti sredovečnog i starog stanovništva) uticale su da je značaj ovog faktora na odvijanje demografskog starenja stanovništva višestruko manji od značaja pada fertiliteta (Penev, 1997).

Što se tiče procesa starenja starih, on se nije odvijao direktnim dejstvom promena u nivou fertiliteta, već je on, zbog toga što se radi o najmanje šezdesetogodišnjem *time-lagu*, bio pod njegovim indirektnim odnosno višedecenijski odloženim uticajem. Za promene interne starosne strukture starog stanovništva od zanemarljivog značaja su i migracije, pre svega zbog naglašene selektivnosti migranata po starosti. U slučaju starenja starih promene u nivou mortaliteta (starog stanovništva) imaju direktno i trenutno dejstvo na intenzitet tog procesa. Međutim, dosadašnje smanjenje smrtnosti starih u Srbiji je bilo takvo da nije stvorilo uslove za značajnije efekte na odvijanje procesa starenja te starosne grupe. Prema tome, može se zaključiti kako se u dosadašnjem periodu starenje starih uglavnom odvijalo pod najsnažnijim dejstvom nasledjene starosne strukture.

Kao rezultat ostvarenih trendova u komponentama populacione dinamike kao i nasledjene starosne strukture stanovništva Srbije, kako ukupno, tako i ono starije od 60 godina, je u drugoj polovini 20. veka bilo izloženo intenzivnom procesu starenja.

Prema rezultatima poslednjeg popisa iz 1991. godine broj starih 60 ili više godina dostigao je preko 1,5 miliona lica ili 16,0% ukupnog stanovništva. U poredjenju sa rezultatima prvog posleratnog popisa iz 1948. godine broj starih (575 hiljada) je uvećan za preko 2,5 puta, a bezmalo je udvostručen i njihov udeo u ukupnom stanovništvu (tabela 1). Proces starenja je svakako najviše odmakao u Centralnoj Srbiji i Vojvodini gde je između prvog i poslednjeg popisa broj starih povećan za gotovo milion lica (sa 520 hiljada na 1,4 miliona). Istovremeno, na ta dva niskonatalitetna područja broj mlađih od 20 godina je smanjen za preko 200 hiljada lica.

Tabela 1.
Pokazatelji demografske starosti starog stanovništva, po polu. Srbija, 1948-1991.

	Srbija			Centralna Srbija			Vojvodina			Kosovo i Metohija		
	Svega	Muško	Žensko	Svega	Muško	Žensko	Svega	Muško	Žensko	Svega	Muško	Žensko
1948												
Ukupno stanovništvo	6527966	3171201	3356765	4136934	2004722	2132212	1663212	795434	867778	727820	371045	356775
60+	574692	246409	328283	350917	148751	202166	168108	71713	96395	55667	25945	29722
80+	45635	18872	26763	27431	11478	15953	11967	4708	7259	6237	2686	3551
Prosečna starost (60+)	68,4	68,2	68,5	68,3	68,1	68,4	68,1	67,8	68,2	69,8	69,5	70,1
60+ (%)	8,8	7,8	9,8	8,5	7,4	9,5	10,1	9,0	11,1	7,6	7,0	8,3
80+ (%)	0,7	0,6	0,8	0,7	0,6	0,7	0,7	0,6	0,8	0,9	0,7	1,0
80+/60+ (%)	7,9	7,7	8,2	7,8	7,7	7,9	7,1	6,6	7,5	11,2	10,4	11,9
1953												
Ukupno stanovništvo	6979154	3411534	3567620	4458394	2175350	2283044	1712619	823574	889045	808141	412610	395531
60+	641888	272070	369818	396663	167443	229220	183402	76626	106776	61823	28001	33822
80+	50635	19703	30932	30945	12055	18890	12412	4681	7731	7278	2967	4311
Prosečna starost (60+)	68,6	68,4	68,7	68,5	68,3	68,6	68,5	68,3	68,7	69,5	69,2	69,7
60+ (%)	9,2	8,0	10,4	8,9	7,7	10,0	10,7	9,3	12,0	7,7	6,8	8,6
80+ (%)	0,7	0,6	0,9	0,7	0,6	0,8	0,7	0,6	0,9	0,9	0,7	1,1
80+/60+ (%)	7,9	7,2	8,4	7,8	7,2	8,2	6,8	6,1	7,2	11,8	10,6	12,7
1961												
Ukupno stanovništvo	7642227	3757437	3884790	4823274	2361534	2461740	1854965	903273	951692	963988	492630	471358
60+	790387	342738	447649	500836	217452	283384	219197	93287	125910	70354	31999	38355
80+	67213	25103	42110	40463	14935	25528	18135	6613	11522	8615	3555	5060
Prosečna starost (60+)	68,4	68,0	68,7	68,3	67,8	68,6	68,5	68,0	68,9	68,9	68,6	69,0
60+ (%)	10,4	9,1	11,5	10,4	9,2	11,5	11,8	10,3	13,2	7,3	6,5	8,1
80+ (%)	0,9	0,7	1,1	0,8	0,6	1,0	1,0	0,7	1,2	0,9	0,7	1,1
80+/60+ (%)	8,5	7,3	9,4	8,1	6,9	9,0	8,3	7,1	9,2	12,2	11,1	13,2
1971												
Ukupno stanovništvo	8446591	4173735	4272856	5250365	2585625	2664740	1952533	951152	1001381	1243693	636958	606735
60+	1088067	496964	591103	711595	327708	383887	288488	126042	162446	87984	43214	44770
80+	92425	34137	58288	58093	21665	36428	24077	8218	15859	10255	4254	6001
Prosečna starost (60+)	68,4	67,9	68,8	68,3	67,8	68,7	68,6	68,0	69,1	68,6	68,1	69,0
60+ (%)	12,9	12,0	13,9	13,6	12,7	14,5	14,8	13,3	16,3	7,1	6,8	7,4
80+ (%)	1,1	0,8	1,4	1,1	0,8	1,4	1,2	0,9	1,6	0,8	0,7	1,0
80+/60+ (%)	8,5	6,9	9,9	8,2	6,6	9,5	8,3	6,5	9,8	11,7	9,8	13,4
1981												
Ukupno stanovništvo	9313676	4629327	4684349	5694464	2817555	2876909	2034772	993380	1041392	1584440	818392	766048
60+	1156776	516070	640706	753435	339683	413752	301612	126871	174741	101729	49516	52213
80+	125297	49106	76191	80804	32683	48121	32669	11239	21430	11824	5184	6640
Prosečna starost (60+)	70,1	69,9	70,3	70,2	70,1	70,4	70,1	69,6	70,4	69,6	69,6	69,7
60+ (%)	12,5	11,2	13,7	13,3	12,1	14,5	14,9	12,8	16,9	6,4	6,1	6,8
80+ (%)	1,4	1,1	1,6	1,4	1,2	1,7	1,6	1,1	2,1	0,7	0,6	0,9
80+/60+ (%)	10,8	9,5	11,9	10,7	9,6	11,6	10,8	8,9	12,3	11,6	10,5	12,7
1991												
Ukupno stanovništvo	9778991	4851189	4927802	5808906	2860986	2947920	2013889	980731	1033158	1956196	1009472	946724
60+	1552052	682060	869992	1047594	464951	582643	367569	151693	215876	136889	65416	71473
80+	174091	70692	103399	116212	48259	67953	41178	14738	26440	16701	7695	9006
Prosečna starost (60+)	68,7	68,3	69,0	68,5	68,2	68,8	68,9	68,3	69,3	69,2	68,9	69,4
60+ (%)	16,0	14,2	17,8	18,3	16,5	20,1	18,3	15,5	21,0	7,0	6,5	7,6
80+ (%)	1,8	1,5	2,1	2,0	1,7	2,3	2,1	1,5	2,6	0,9	0,8	1,0
80+/60+ (%)	11,2	10,4	11,9	11,1	10,4	11,7	11,2	9,7	12,2	12,2	11,8	12,6

Iako vrlo spor, proces starenja je bio prisutan i na Kosovu i Metohiji. On se pre svega odvijao od baze starosne piramide (smanjenje udela mladih), dok je starenje s vrha registrovano tek u poslednjem međupopisnom razdoblju (1981-1991). Tako je posle višedecenijskog smanjivanja udela starih, učešće lica od 60 ili više godina u ukupnom stanovništvu Pokrajine sa 6,4% u 1981. godini povećano na 7,0% u 1991. (što je i dalje manje nego 1948. godine, kada je ono iznosilo 7,6%). Ipak, i na tom području je bio veoma intenzivan porast broja starih (sa 56 hiljada u 1948. na 137 hiljada u 1991. godini ili po prosečnoj godišnjoj stopi od 2,1%).

Ovom prilikom treba istaći da i pored nesporno intenzivnog demografskog starenja, stanovništvo Srbije spada u grupu mlađjih evropskih populacija. Naime, ogromna većina evropskih zemalja ima veći udeo starih odnosno manji udeo mladih.¹ Međutim, to je slučaj samo kod poredjenja sa Republikom u celini (zbog sve većeg značaja mlade kosovske populacije), dok se stanovništvo Centralne Srbije i Vojvodine prema demografskoj starosti približno nalazi na evropskom proseku, a Kosovo i Metohija ima, bez sumnje, najmlađu populaciju u Evropi.

Kao jedna od osnovnih karakteristika demografskog starenja stanovništva Srbije u posleratnom periodu se izdvaja i odvijanje procesa starenja starih. Tako, dok je 1948. svako trinaesto lice (7,9%) staro 60 ili više godina bilo starije od 80 godina, u 1991. godini je to bilo svako deveto (11,2%). Pravi razmeri procesa starenja starih se mogu sagledati i preko podataka da je u posmatranom periodu broj starih 80 ili više godina gotovo učtverostručen - povećanje sa 46 na 174 hiljade.²

Zbog spomenutih specifičnosti koje se ogledaju kroz naglašene nepravilnosti u starosnom sastavu (veoma izražena udubljenja i ispupčenja na starosnoj piramidi), ali i zbog biološke realnosti, kontingent starih predstavlja jednu

¹ Prema podacima najnovijih procena za 1997. godinu, od ukupno 39 evropskih zemalja, manji udeo starih (65+) nego u Srbiji je zabeležen u 9, a veći udeo mladih (mladji od 15 godina) u samo 7 zemalja (Boucher, 1997).

² U rezultatima poslednjeg popisa stanovništva Srbije enormno je povećana kategorija "nepoznata starost" (sa svega 300 lica u 1948. odnosno donekle prihvatljivih 40 hiljada u 1981. na 103 hiljade u 1991. godini). Takva manjkavost popisa stanovništva ostavlja mogućnost da se možda proces starenja odvijao i znatno intenzivnije. Ipak, u uslovima tako značajnog broja popisanih lica nepoznate starosti vrlo je verovatno da udeo starih u grupi nepoznate starosti nije bitno veći od njihovog udela u grupi stanovništva poznate starosti (dominantni su problemi tehničke prirode prilikom obrade popisne gradje, a ne nepoznavanje godine rođenja popisanih lica, koje bi po logici trebalo da bude češće kod starog stanovništva).

ekstremno flotantnu populaciju. Naime, za ovu starosnu grupu je karakterističan vrlo intenzivan priliv ulazećih generacija, ali i veoma snažan odliv iz tog kontingenta (prvenstveno zbog apsolutno visokih stopa smrtnosti). Tako, na primer, u 1991. godini u grupi starog stanovništva gotovo dve trećine (64,2%) predstavljaju lica iz tzv. ulazećih generacija (stari 60-69 godina tj. oni koji u vreme prethodnog popisa nisu predstavljali deo tog kontingenta). S druge strane, iz kontingenta starih lica iz 1981. godine manje od polovine (48,1%) nije doživeo sledeći popis iz 1991. godine (tabela 2). Flotantnost je naročito izražena kod muškog stanovništva, a posebno u Centralnoj Srbiji i Vojvodini.

Kao ilustracija procesa starenja starih (ali i kao ilustracija smanjene pouzdanosti podataka o starosnoj strukturi stanovništva) može se navesti da je u poslednjem desetogodišnjem međupopisnom razdoblju gotovo učetrostručen broj lica starijih od 100 godina. Prema podacima popisa iz 1991. u Srbiji je živelo 731 lice koje je već zašlo u drugo stoleće života (1981. takvih je bilo 196). Među njima su, prema rezultatima popisa, čak devet lica imala preko 120 godina. Međutim, postoji više razloga za opravdanu sumnju u verodostojnost navedenih cifara, kao što su međunarodna poredjenja,³ ostali izvori⁴ ili pak nelogičnost podataka o vrlo niskoj smrtnosti lica starijih od 100 godina.⁵

Usled mnogobrojnih poremećaja kojima je bila izložena starosna struktura stanovništva Srbije, ne bi mogle da se jasnije izdiferenciraju određene tendencije u tzv. starenju starog stanovništva. Variranje procentnog učešća staračkog kontingenta u grupi stanovništva starog 60 i više godina su postojale tokom čitavog posmatranog razdoblja i to na svim područjima.

³ Februara 1997. godine je uz veliku medijsku pompu proslavljen 122. rođendan Jean-Louise Calment (rođena 1875. godine u Arlu, Francuska) koja je proglašena za najstarijeg stanovnika planete. Nažalost, avgusta iste godine gospodja je umrla.

⁴ Prema novinskim izvorima (*Blic*, 15.5.1998) najstariji stanovnik Jugoslavije još uvek nije napunio 120 godina. Radi se o Draguni Martinović iz sela Jarebice (opština Tutin) koja je rođena 28. oktobra 1878. godine.

⁵ Neverovatnim se čini statistički podatak da je između dva poslednja popisa udeo preživelih među licima starih 100 ili više znatno veći (iznosi preko 70%) nego kod bilo koje godišnje kohorte lica starih 65 ili više godine, a čak višestruko veći nego kod lica starih 70 ili pak 80 godina.

Tabela 2.

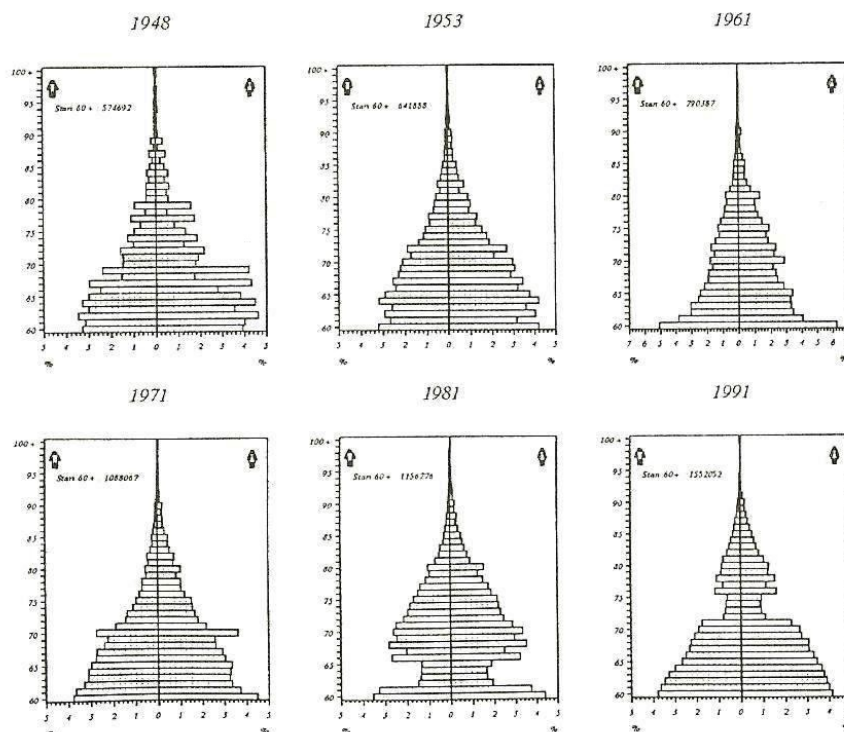
Porast broja starih po starosti i polu. Srbija, 1981-1991 (u procentima)

Starost	Srbija	Centralna Srbija	Kosovo i Metohija	Vojvodina
S v e g a				
Svega 60+	34,2	39,0	34,6	21,9
60-64	101,6	115,0	69,8	80,8
65-69	45,5	60,4	16,6	21,1
70-74	-24,3	-26,3	2,1	-27,3
75-79	-3,3	-10,4	41,5	3,7
80-84	38,0	42,0	50,3	24,4
85-89	54,4	66,0	43,0	31,4
90-94	12,5	12,0	-3,4	26,8
95-99	-22,6	-45,8	36,1	-4,4
100+	273,0	973,8	61,0	105,6
60+ (broj)	1552052	1047594	136889	367569
70+ (broj)	556262	361013	56548	138701
Udeo novih starih (%)	64,2	65,5	58,7	62,3
Stari i 1981 (%)	48,1	47,9	55,6	46,0
M u š k o				
Svega 60+	32,2	36,9	32,1	19,6
60-64	107,9	120,7	77,3	87,8
65-69	40,0	56,6	14,4	10,8
70-74	-30,1	-31,8	-10,9	-32,6
75-79	-10,0	-17,7	32,8	-0,7
80-84	40,0	41,2	60,0	28,8
85-89	69,2	87,7	36,7	36,4
90-94	19,0	15,9	9,8	42,0
95-99	-18,3	-47,6	43,3	10,7
100+	321,1	1787,5	60,0	104,2
60+ (broj)	682060	464951	65416	151693
70+ (broj)	231147	152319	25854	52974
Udeo novih starih (%)	66,1	67,2	60,5	65,1
Stari i 1981 (%)	44,8	44,8	52,2	41,8
Ž e n s k o				
Svega 60+	35,8	40,8	36,9	23,5
60-64	96,3	110,1	62,9	75,3
65-69	50,0	63,6	18,8	29,2
70-74	-19,3	-21,5	16,0	-23,3
75-79	2,1	-4,2	49,8	6,7
80-84	36,6	42,7	42,2	21,9
85-89	46,2	53,7	47,8	29,1
90-94	9,2	9,9	-11,7	21,2
95-99	-24,9	-44,9	30,9	-9,3
100+	253,2	782,4	61,4	106,3
60+ (broj)	869992	582643	71473	215876
70+ (broj)	325115	208694	30694	85727
Udeo novih starih (%)	62,6	64,2	57,1	60,3
Stari i 1981 (%)	50,7	50,4	58,8	49,1

U poslednjih dvadeset godina brzina odvijanja procesa starenja starih bila je direktno uslovljena naizmeničnim ulaskom u grupu starih stanovništva iz tzv. krnjih i kompenzacionih generacija rođenih u vreme odnosno nakon Prvog svetskog rata. Naime, staro stanovništvo je bilo najstarije 1981. godine (prosečna starost 70,1 godina), kada je najniže bilo učešće "mladih starih" (60-64 godine), i to zbog ulaska u grupu starih, lica iz "krnjih generacija" rođenih između 1916. i 1921. godine. U vreme popisa iz 1991. godine bitno je promenjena starosna struktura starog stanovništva. Te godine je u grupi starih najveća zastupljenost lica starih 60-64 godina (36,7%), a to su kohorte rođenih u periodu povišenog nataliteta između 1926. i 1931. godine. U poredjenju sa prethodnim popisom, broj lica iz te petogodišnje starosne grupe je više nego udvostručen, a njihov udeo u ukupnom starom stanovništvu povećan za polovinu (1981. je iznosio 24,3%). Takve promene su uslovile smanjenje prosečne starosti starog stanovništva (68,7 godina u 1991) odnosno pojavu njegovog demografskog podmladjivanja. Ipak, treba naglasiti da je istovremeno došlo i do povećanja udela najstarijih (80 ili više godina) u ukupnom starom stanovništvu Srbije. Istina, ono je bilo znatno sporije nego u periodu 1971-1981 (tabela 1).

Grafikon 1.

Stanovništvo staro 60 ili više godina po starosti i polu. Srbija, 1948-1991.

Povećanje brojnosti staračkog kontingenta se odvijalo neprestano tokom čitavog posmatranog razdoblja. Najintenzivnije povećanje ostvareno je u Centralnoj Srbiji i Vojvodini, dok je na Kosovu i Metohiji ono bilo primetno sporije. Na prva dva područja, učešće staračkog kontingenta (2,0% i 2,1%) je više nego dvostruko veće u odnosu na Kosovo i Metohiju (0,9%), što je u skladu sa karakterom promene starosne strukture odnosno osobenostima procesa starenja kome su izložena stanovništva pojedinih delova Srbije (npr, da li se pretežno radi o starenju "s vrha", "od baze" ili pak o potpunom demografskom starenju).

I sa regionalnog aspekta su prisutne slične promene u starosnom sastavu starog stanovništva. Za sva velika područja Srbije se kao zajednička karakteristika izdvaja da su tokom čitavog posleratnog perioda upravo 1991. godine zabeleženi najveći procentni udeli staračkog kontingenta, i to kako u ukupnom stanovništvu tako i grupi starih 60 ili više godina. Na osnovu učešća starih (60+), kao i na osnovu učešća staračkog kontingenta (80+), kao demografski najmladje je svakako stanovništvo Kosova i Metohije, dok su populacije Vojvodine i Centralna Srbija znatno starije (tabela 1). Ali, ukoliko se posmatra samo grupa starih, tada je stanje potpuno suprotno - staro stanovništvo je najstarije na Kosovu i Metohiji, i to prema visini udela staračkog kontingenta (12,2% starih ima preko 80 godina), kao i prema prosečnoj starosti starih (69,2 godine). Ujedno, na Kosovu i Metohiji su zabeležene i najmanje promene u starosnoj strukturi starog stanovništva. S druge strane, Centralna Srbija i Vojvodina se odlikuju nestabilnom starosnom strukturom starog stanovništva, a promene su se odvijale u smeru relativno intenzivnog procesa starenja starih. Tako je između 1948. i 1991. godine udeo starijih od 80 godina u ukupnom stanovništvu starom 60 ili više godina povećan sa 11,2% na 12,2%, dok je u Centralnoj Srbiji i Vojvodini povećanje bilo znatno intenzivnije (sa 7,8% na 11,1% odnosno sa 7,1% na 11,2%).

Još upečatljivije sagledavanje regionalnih razlika se dobija ukoliko se analiza svede na niži teritorijalni nivo, kao što su to npr., opštine. Od ukupno 190 opština u Srbiji, 1991. godine je u 120 opština (63%) udeo staračkog kontingenta u ukupnom stanovništvu bio iznad proseka za Srbiju (1,8%). U Centralnoj Srbiji je natprosečno učešće starijih od 80 godina zabeleženo u 73% opština (u 83 od 114 opština), u Vojvodini u 82% (u 37 od 45), dok je na Kosovu i Metohiji u svim opštinama (31) udeo staračkog kontingenta bio ispod proseka za Srbiju. Najveći udeo staračkog kontingenta (preko 5%) je

registrovan u opštinama Crna Trava (5,7%), Knjaževac (5,0) i Gadžin Han (5,0%), a najmanji (ispod 1,0%) u najvećem broju kosmetskih opština (20), ali i u pet opština s teritorije Centralne Srbije. U toj grupi se, pored Novog Pazara, Tutina i Malog Zvornika, tj. opština sa relativno mladom starosnom strukturom (u kojima je značajno učešće stanovništva muslimanske nacionalne pripadnosti) nalaze i beogradske opštine Novi Beograd i Rakovica. Poslednje dve su opštine koje prema ostalim pokazateljima imaju natprosečnu demografsku starost, ali je zbog specifičnih uslova u kojima se odvijao njihov demografski rast (dominantnost migracione komponente) formirana starosna struktura stanovništva sa relativno niskim učešćem starih.

U opštini Crna Trava je najviše odmakao i proces starenja starih. U toj tipično emigracionoj opštini u kojoj su više decenija prisutne izrazite depopulacione tendencije, medju starim stanovništvom gotovo svako peto lice (18%) je starije od 80 godina. Pored Crne Trave, u još 8 opština udeo staračkog kontingenta prevazilazi 15%, a od toga su tri opštine sa Kosova i Metohije (Kačanik, Štimlje i Srbica), i sve spadaju u grupu sa relativno mladim populacijama. Na raširenost pojave nesklada izmedju dostignutog stepena demografske starosti starog i demografske starosti ukupnog stanovništva ukazuje i primer kosmetskih opština Leposavić, Zvečan i Zubin Potok. Za pokrajinske uslove te opštine se odlikuju natprosečnom demografskom starošću, ali se prema udelu starih 80 ili više godina u ukupnom stanovništvu starijem od 60 godina (izmedju 7,7% i 9,5%) nalaze na samom začelju pokrajinske liste.⁶

Primetne razlike u dostignutoj demografskoj starosti odnosno u odmaklosti procesa starenja starih su prisutne i ukoliko se poredi stanovništvo gradskih i tzv. ostalih naselja. Na nivou Srbije kao celine, gradsko stanovništvo je demografski mladje od seoskog (Penev, 1995), a na selu je takodje veće i učešće staračkog kontingenta u ukupnom starom stanovništvu. Prema podacima popisa iz 1991. godine stanovništvo gradskih naselja ima manju prosečnu starost (34,6 prema 35,7 godina), manji udeo starih (13,6% prema 18,5%) i starih 80 ili više godina (1,3% prema 2,3%), kao i nižu vrednost indeksa starenja (0,458 prema 0,592) nego stanovništvo ostalih naselja. Veći udeo starih odnosno odmaklije odvijanje procesa starenja starih na selu nego

⁶ Vrednost koeficijenta korelacije ranga opština prema procentnom učešću starih 60+ u ukupnom stanovništvu i procentnog udela starijih od 80 godina u ukupnom starom stanovništvu za 1991. godinu za Kosovo i Metohiju iznosi -0,40.

u gradu je prisutno na sva tri velika područja Srbije. Međutim, zbog razlika u intenzitetu migracionih kretanja, kao i u neujednačenoj brzini odvijanja demografske tranzicije, posebno na seoskim područjima, razlike u dostignutom stadijumu demografske starosti kao i u odmaklosti starenja starih po tipu naselja su izraženije na niskonatalitetanim područjima (posebno u Centralnoj Srbiji) nego na Kosovu i Metohiji.⁷

Za razliku od ukupnog stanovništva, brže starenje seoskog stanovništva je bilo pre svega uslovljeno masovnim migracijama na relaciji selo-grad, koje su se odlikovale i izrazitom selektivnošću migranata prema starosti i polu (najviše se preseljava mlađe sredovečno stanovništvo, više žene nego muškarci). Migracije su i indirektno, preko nataliteta usporavale proces starenja gradskog odnosno ubrzavale starenje seoskog stanovništva. Naime, i pored toga što je fertilitet u gradovima još uvek niži nego u selima, stope nataliteta su, zbog, s aspekta radjanja, povoljnije starosno-polne strukture, još uvek više u gradskim nego u seoskim sredinama. Odstupanje je prisutno jedino na Kosovu i Metohiji gde je, zbog primetno višeg fertiliteta seoskog stanovništva, natalitet neznatno, ali ipak još uvek nešto viši u seoskim naseljima (Penev i Stevanović, 1996; Penev, 1997a)

Prilikom demografske analize starog stanovništva neminovno se nameće potreba za sagledavanjem njegove polne strukture. Naime, može se slobodno reći, da ukoliko se govori o starima, tada se pre svega govori o starim ženama (Gaymu, 1993). Što se tiče starih Srbije, tokom čitavog posleratog perioda, bez izuzetka, žene su predstavljale apsolutnu većinu. U vreme poslednjeg popisa iz 1991, žene su učestvovala sa 56% u stanovništvu starom 60 ili više godina odnosno na 1000 muškaraca bilo je 1275 žena.

Kod ukupnog stanovništva (poznate starosti) žene su bile brojnije za 78 hiljada lica. Međutim, posmatrano po starosti primetna je izrazita neujednačenost polne strukture. Prema rezultatima popisa iz 1991. godine, sve do starosti 45 godina u Srbiji su muškarci brojniji od žena (višak od ukupno 139 hiljada lica). Kod svih kohorti starijih od 46 godina ima više žena (za ukupno 218 hiljada). Od ukupnog viška, čak 188 hiljada (86%) su žene starije od 60 godina odnosno 94 hiljade starije od 70 godina. Inače, ako

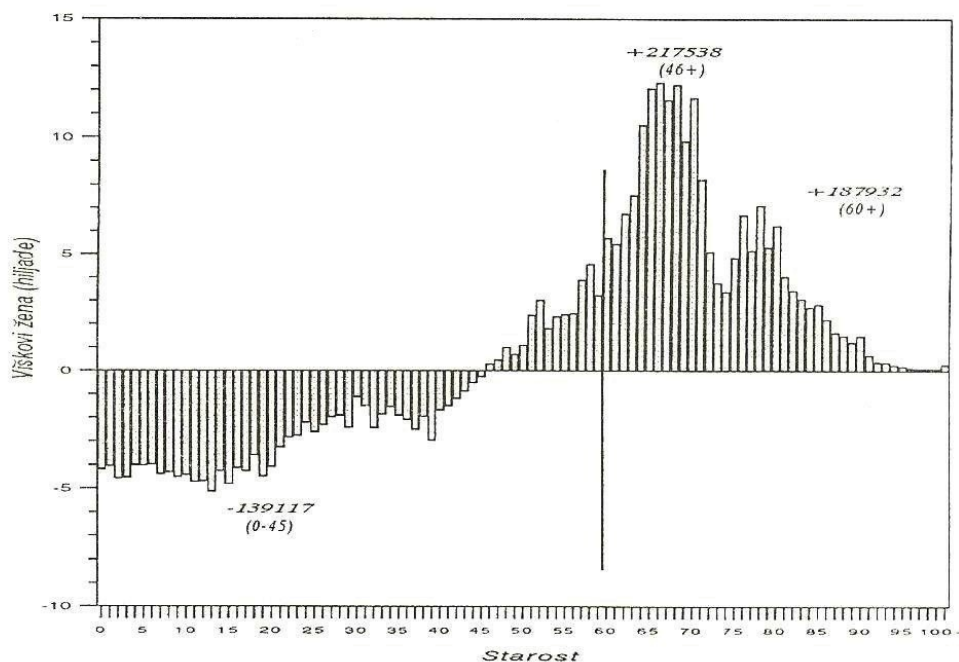
⁷ 1991. godine u Centralnoj Srbiji je udeo starih 60 ili više godina odnosno starih 80 ili više godina u gradskim naseljima dostigao 14,3% odnosno 1,3%, a u seoskim naseljima 22,9% odnosno 2,9%. Iste godine na Kosovu i Metohiji su odgovarajući udeli iznosili 6,4% i 0,7% prema 7,4% i 0,9%.

se izdvojeno posmatra samo stanovništvo staro 0-70 godina, tada je broj muških izjednačen sa brojem žena, s tim što kod mladih postoji manjak ženskog, a kod starih manjak muškog stanovništva.

U poslednja dva međupopisna perioda prisutna je tendencija povećanja vrednosti opšte stope feminiteta starog stanovništva, ali je između 1953. i 1971. postojala suprotna tendencija. Tako je u posleratnom periodu kod starih udeo žena bio najveći 1953. godine (57,8% ili 1359 žena na 1000 muškaraca starih 60+), a najmanji 1971. godine (54,3% odnosno stopa feminiteta od 1189).

Grafikon 2.

Viškovi ženskog stanovništva po starosti. Srbija, 1991.

Takve promene u kretanju udela žena u ukupnom starom stanovništvu su neposredno bile determinisane, najpre promenama u starosnoj strukturi starih, a zatim i promenama relativnog značaja koji za grupu starih imaju tzv. krnje generacije (kod kojih su najizraženije deformacije u polnoj strukturi i to po pravilu na štetu muškog stanovništva). Naime, posmatrano po starosti, kretanje vrednosti specifičnih stopa feminiteta pokazuju jasan uzlazni trend -

rastu sa starošću. U vreme popisa iz 1991. godine u grupi 60-69 godina stopa feminiteta iznosila 1208, u starosti 70-79 1382, a u grupi 90-99 1796, dok je ubedljivo najviša kod stanovništva starijeg od 100 godina (2046 na 1000 muškaraca). Takodje, rezultati popisa potvrđuju naglašeniju brojčanu nadmoć žena kod tzv. krnjih generacija. Na primer, 1991. godine kod starosne kohorte 72-77 godina (generacije rođene između 1913/1914. i 1919/1920) stopa feminiteta je iznosila 1397. U vreme popisa iz 1981. stopa feminiteta lica iste starosti (72-77 godina) je bila znatno niža (1189), ali se u tom slučaju nije radilo o tipično "krnjim", već o tzv. redovnim generacijama.

Tabela 3.
Stope feminiteta starog stanovništva. Srbija, 1948-1991.

	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Srbija						
Ukupno stanovništvo	1058,5	1045,8	1033,9	1023,7	1011,9	1015,8
60+	1332,3	1359,3	1306,1	1189,4	1241,5	1275,5
80+	1418,1	1569,9	1677,5	1707,5	1551,6	1462,7
Centralna Srbija						
Ukupno stanovništvo	1063,6	1049,5	1042,4	1030,6	1021,1	1030,4
60+	1359,1	1368,9	1303,2	1171,4	1218,1	1253,1
80+	1389,9	1567,0	1709,3	1681,4	1472,4	1408,1
Vojvodina						
Ukupno stanovništvo	1090,9	1079,5	1053,6	1052,8	1048,3	1053,5
60+	1344,2	1393,5	1349,7	1288,8	1377,3	1423,1
80+	1541,8	1651,6	1742,3	1929,8	1906,8	1794,0
Kosovo i Metohija						
Ukupno stanovništvo	961,5	958,6	956,8	952,6	936,0	937,8
60+	1145,6	1207,9	1198,6	1036,0	1054,5	1092,6
80+	1322,0	1453,0	1423,3	1410,7	1280,9	1170,4

Svakako, osnovnu determinantu viška žena u ukupnom, a pre svega u starom stanovništvu predstavlja veća smrtnost po starosti muškog stanovništva. Za Srbiju su, tokom čitavog posleratnog perioda, karakteristične više specifične stope smrtnosti muškaraca i to za sve petogodišnje starosne grupe (Radivojević, 1997). Razlike u smrtnosti po polu su naročito izražene kod

starijeg sredovečnog i mladjeg starog stanovništva. Posebno treba naglasiti da su se te razlike vremenom uglavnom povećavale. Ukoliko se posmatra samo staro stanovništvo (60 ili više godina), tada je u posleratnom periodu beleženo neprestano povećanje očekivanog trajanja života, kako muškog tako i ženskog stanovništva. Značajniji rezultati u snižavanju smrtnosti su postignuti kod žena. Tako je prema kompletnim tablicama smrtnosti za 1952/1954. očekivano trajanje života starih 60 ili više godina za muškarce iznosilo 14,7 a za žene 15,9 godina. Prema aproksimativnim tablicama za 1991/1992. vrednosti ovog pokazatelja smrtnosti su bile 16,3 i 19,1 godina. Prema tome, za nešto manje od četiri decenije očekivan životni vek ženskog stanovništva starijeg od 60 godina je povećan za 3,2, a muškog za duplo manje tj. za samo 1,6 godina, zbog čega je i razlika u očekivanom trajanju životu starih po polu povećana sa 1,2 na 2,8 godina (na štetu muškaraca).

Rezultati simulacije modelskih populacija Srbije za period 1961-1991. potvrđuju da su promene u mortalitetu uslovile brže starenje starih kod žena nego kod muškaraca (Penev, 1997). Naime, dobici zbog smanjenja smrtnosti su za ukupno stanovništvo Srbije starije od 80 godina iznosili 37 hiljada, ali su kod žena (25 hiljada ili povećanje efektiva od 30%) oni bili dvostruko veći nego kod muškaraca (12 hiljada ili povećanje efektiva od 20%).

I u pogledu feminizacije starih su prisutne značajne regionalne razlike. Tokom čitavog posmatranog perioda najveće vrednosti specifičnih stopa feminiteta starih su beležene u Vojvodini, a najniže na Kosovu i Metohiji (tabela 3). Tako dok je 1991. godine u Vojvodini na 1000 muškaraca starih 60+ dolazilo 1423 žena iste starosti odnosno 1794 za starosnu grupu 80+, na Kosovu i Metohiji su vrednosti istog pokazatelja bile znatno niže (1093 odnosno 1170). Takve regionalne neujednačenosti su pre svega posledica nasledjene polne strukture (posebno sredovečnih odnosno ulazećih generacija u kontingent starog stanovništva) koja se uglavnom formirala pod uticajem veoma različite smrtnosti po polu. Naime, sve do 1960-ih godina očekivano trajanje života pri živorodjenju je na Kosovu i Metohiji bilo duže za muškarce nego za žene, što je još više potenciralo maskulinizaciju tog stanovništva. S druge strane, u Vojvodini je tokom čitavog posleratnog perioda smrtnost po starosti veća, a kod pojedinih starosti i značajno veća kod muškog nego kod ženskog stanovništva.

Vrlo slikovit prikaz značaja različitih regionalnih trendova mortaliteta po polu na formiranje polne strukture starih se može sagledati i na osnovu spomenutog modelskog pristupa u određivanju neposrednih determinanti

starenja stanovništva. Tako je, na primer, na Kosovu i Metohiji pad mortaliteta u periodu 1961-1991. uslovio povećanje broja starih 80 ili više godina za 82%, uz minimalne razlike po polu (78% kod muškaraca i 84% kod žena). U Vojvodini su efekti smanjenja bili mnogo skromniji (povećanje broja starih od svega 12%), ali uz veoma naglašene razlike po polu (povećanje od samo 3% kod muškaraca i 17% kod žena).

Imajući u vidu aktuelnu starosnu strukturu stanovništva Srbije, sa velikom izvesnošću se može reći da se u narednih nekoliko decenija može očekivati dalje intenziviranje, kako procesa starenja ukupnog stanovništva, tako i starenja starih. Prema srednjoročnim projekcijama (Penev, Sekulić i Cicović, 1996), do 2021. godine u Srbiji bi se broj starih u odnosu na 1991. povećao za preko 800 hiljada (sa 1,6 miliona na 2,4 miliona), dok bi obim staračkog kontingenta bio više nego udvostručen (brojao bi 368 hiljada - tabela 4).

Rezultati projekcija ukazuju da bi 2021. godine bilo zabeleženo maksimalno procentno učešće starog u ukupnom stanovništvu republike (22,5%), zatim staračkog kontingenta (3,4%), kao i njegovo maksimalno učešće u stanovništvu starom 60 ili više godina (15,3%). Medjutim, za razliku od perioda 1948-1991, kada je broj lica starih 80 ili više godina kontinuirano povećavan, tokom projekcionog perioda do 2021. godine se mogu očekivati i drugačiji tokovi. Naime, tokom 1990-ih u Srbiji bi bila prisutna tendencija kontinuiranog smanjenja obima staračkog kontingenta, tako da bi u 2001. godini broj lica starijih od 80 godina iznosio 162 hiljade. Ali već u prvoj polovini prve decenije 21. veka treba očekivati dalje intenziviranje procesa demografskog starenja odnosno ponovno povećanje apsolutnog i relativnog učešća staračkog kontingenta. Taj proces bi se u većem ili manjem intenzitetu nastavio sve do 2021. godine. Spomenute promene u tempu starenja starih bi bile posledica naizmeničnog ulaska u starački kontingent "krnjih" i "kompenzacionih" generacija rođenih tokom odnosno posle Prvog svetskog rata.

Tendencija starenja ukupnog i starog stanovništva bi narednih decenija bila svojstvena i za sva tri velika područja Srbije. Za Centralnu Srbiju i Vojvodinu trebalo očekivati gotovo identične promene kao one koje su spomenute za Srbiju u celini, ali se za Kosovo i Metohiju očekuju nešto drugačiji, smireniji tokovi u odvijanju procesa starenja starih. Naime, u toj pokrajini bi povećanje obima i udela kako starih preko 60 tako i starih preko 80 godina bilo kontinuirano. Ipak, u periodu 1991-2001. i na Kosovu i Metohiji bi bio prisutan proces demografskog podmladjivanja starih (udeo

starih 80+ u ukupnom starom stanovništvu bi opadao, kao i prosečna starost starog stanovništva), ali bi se on odvijao sporije nego u Centralnoj Srbiji i Vojvodini. Proces starenja starih bi bio nastavljen tokom prvih decenija 21. veka, ali bi se tada on odvijao sporije nego na ostala dva velika područja Srbije. Kao rezultat takvih promena, do 2021. godine Kosovo i Metohija bi od populacije sa najstarijim starim stanovništvom postalo region sa najmanje odmaklim procesom starenja starih.

Tabela 4.
Pokazatelji demografske starosti starog stanovništva, po polu. Srbija, 2001-2021.
Rezultati projekcija (varijanta srednje-niskog fertiliteta sa migracijama)

	Srbija			Centralna Srbija			Vojvodina			Kosovo i Metohija		
	Svega	Muško	Žensko	Svega	Muško	Žensko	Svega	Muško	Žensko	Svega	Muško	Žensko
2001												
Ukupno stanovn.	10213063	5045308	5167755	5895471	2888235	3007236	2021885	975793	1046092	2295707	1181280	1114427
60+	1895906	832250	1063656	1291098	571147	719951	413974	171262	242712	190834	89841	100993
80+	162307	58776	103531	105438	38739	66699	36645	11724	24921	20224	8313	11911
Pros. starost (60+)	70,2	69,6	70,6	70,2	69,7	70,6	70,2	69,4	70,7	69,8	69,5	70,2
60+ (%)	18,6	16,5	20,6	21,9	19,8	23,9	20,5	17,6	23,2	8,3	7,6	9,1
80+ (%)	1,6	1,2	2,0	1,8	1,3	2,2	1,8	1,2	2,4	0,9	0,7	1,1
80+/60+ (%)	8,6	7,1	9,7	8,2	6,8	9,3	8,9	6,8	10,3	10,6	9,3	11,8
2011												
Ukupno stanovn.	10540974	5208394	5332580	5880679	2877359	3003320	2030845	979953	1050892	2629450	1351082	1278368
60+	2079856	922049	1157807	1389858	617991	771867	447021	189148	257873	242977	114910	128067
80+	310169	114848	195321	216209	80935	135274	62948	20644	42304	31012	13269	17743
Pros. starost (60+)	71,1	70,5	71,7	71,3	70,7	71,8	70,9	70,1	71,6	70,6	70,2	70,9
60+ (%)	19,7	17,7	21,7	23,6	21,5	25,7	22,0	19,3	24,5	9,2	8,5	10,0
80+ (%)	2,9	2,2	3,7	3,7	2,8	4,5	3,1	2,1	4,0	1,2	1,0	1,4
80+/60+ (%)	14,9	12,5	16,9	15,6	13,1	17,5	14,1	10,9	16,4	12,8	11,5	13,9
2021												
Ukupno stanovn.	10699280	5297881	5401399	5777508	2829043	2948465	2004604	968663	1035941	2917168	1500175	1416993
60+	2411812	1085731	1326081	1558010	697261	860749	517655	225720	291935	336147	162750	173397
80+	368048	137057	230991	250096	93011	157085	74668	25614	49054	43284	18432	24852
Pros. starost (60+)	71,0	70,4	71,6	71,3	70,7	71,8	70,9	70,1	71,5	70,1	69,7	70,5
60+ (%)	22,5	20,5	24,6	27,0	24,6	29,2	25,8	23,3	28,2	11,5	10,8	12,2
80+ (%)	3,4	2,6	4,3	4,3	3,3	5,3	3,7	2,6	4,7	1,5	1,2	1,8
80+/60+ (%)	15,3	12,6	17,4	16,1	13,3	18,2	14,4	11,3	16,8	12,9	11,3	14,3

Najzad, i pored nesumnjivo neizbežnog odvijanja vrlo intenzivnog procesa starenja starih, treba reći da bi do 2021. udeo staračkog kontingenta u ukupnom starom stanovništvu Srbije tek dostigao nivo koji je početkom 1990-ih bio zabeležen u mnogim evropskim zemljama (u Francuskoj je, na

primer, 1990. godine udeo starih 80+ u starom stanovništvu iznosio 20,8% - znatno više nego što je to za 2021. projicirano za Centralnu Srbiju i Vojvodinu). Takva kretanja bi bila rezultat ne samo nasledjene starosne strukture, već i malih pomaka koji su do sada ostvareni u domenu produžavanja očekivanog trajanja života starog stanovništva.

Literatura

- BOUCHER, Marguerite (1997). "Tous les pays du monde (1997)". *Population et Sociétés* (Paris), no. 326, juillet-août 1997.
- GAYMU, Joëlle (1993). "Avoir 60 ans et plus en France en 1990" *Population* (Paris), 48e année, no. 6, nov.-déc. 1993.
- PENEV, Goran (1995). "Stanovništvo po starosti i polu". U *Stanovništvo i domaćinstva Republike Srbije prema Popisu 1991. godine* (Beograd: Republički zavod za statistiku).
- PENEV, Goran, Ljiljana SEKULIĆ i Dragoljupka CICOVIĆ (1996). *Projekcije Stanovništva Savezne Republike Jugoslavije, 1991-2021* (Beograd: SZS - CDI IDN).
- PENEV, Goran i Radoslav STEVANOVIĆ (1996). "Kretanje stanovništva po tipu naselja". *Jugoslovenski pregled* (Beograd). god. XL, br 1/96.
- PENEV, Goran (1997). "Demografske determinante starenja stanovništva SR Jugoslavije. Modelski pristup". *Stanovništvo* (Beograd), god. XXXV, br. 3-4, jul-decembar 1997.
- PENEV, Goran (1997a). "Područja Srbije bez prirodnog priraštaja stanovništva. Analiza po naseljima za 1991. godinu". U Miloš Macura, urednik: *Osnovi populacione politike: ciljevi, institucije, mere*. Demografski zbornik, knj. IV. (Beograd: SANU - Odeljenje društvenih nauka).
- RADIVOJEVIĆ, Biljana (1997). "Smrtnost stanovništva". *Jugoslovenski pregled* (Beograd), god. XXXXI, br.2.

Goran Penev

Trendovi demografskog starenja i feminizacije starih u Srbiji

R e z i m e

Proces demografskog starenja predstavlja jednu od najznačajnijih osobnosti posleratnog razvitka stanovništva Srbije. Prema rezultatima popisa iz 1991. broj starih 60 ili više god. dostigao je preko 1,5 mil. lica (16,0% ukupnog stanovništva). Kao važnija karakteristika tog procesa izdvaja se i odvijanje starenja starih, pod kojim se pre svega podrazumeva povećanje udela tzv. staračkog kontingenta (stari 80 ili više godina u ukupnom starom stanovništvu (60+). 1948. god. 7,9% starih je bilo starije od 80 godina, a 1991. njihov udeo je povećan na 11,2%. Na intenzitet procesa ukazuje i podatak da je obim staračkog kontingenta gotovo učetvorostručen (sa 56 hiljada na 174 hiljade).

Naglašene nepravilnosti u starosnom sastavu (izražena udubljenja i ispupčenja na starosnoj piramidi), ali i biološka realnost usloveli su da kontingent starih predstavlja ekstremno flotantnu populaciju. 1991. godine dve trećine starih (64,2%) predstavljaju lica iz tzv. ulazećih generacija (stari 60-69), dok iz kontingenta starih lica iz 1981. godine ni polovina (48,1%) nije doživela sledeći popis iz 1991. Ta pojava je izraženija kod muškaraca, a posebno u Centralnoj Srbiji i Vojvodini.

Kod starih izrazitu brojčanu dominaciju imaju žene (1991. stopa feminiteta je iznosila 1275), a sa starošću raste i njihov udeo (u grupi 80+ stopa feminiteta je 1463). Veća smrtnost muških (po starosti) je osnovni činilac procesa feminizacije starih.

U narednom periodu će doći do daljeg intenziviranja kako procesa starenja tako i procesa starenja starih. Prema projekcijama do 2021. godine, u Srbiji broj starih bi se povećao za preko 800 hiljada (predstavljali bi 22,5% ukupnog stanovništva). Još brže bi se odvijao proces starenja starih - broj starih 80+ bi se više nego udvostručio (sa 174 hiljade na 368 hiljade), a njihov udeo u ukupnom starom stanovništvu bi dostigao 15,3%.

Ključne reči: *demografsko starenje, stari, feminizacija, Srbija*

Goran Penev

Trends of demographic ageing and feminazition of aged population in Serbia

Summary

The ageing of the aged represents one of the main features of the demographic ageing in Serbia during the post-war period. The main indicator of this process is the increase in the share of persons aged 80 and over in total old age population (60+).

The author analyzes the dynamics of the elderly population (80+) in the period from 1948-1991 with a special emphasis on the composition by sex. An emphasis is also placed on the regional differences in the process of the demographic ageing of the aged.

Accoding to the population projections of Serbia until 2021, it would be realistic to expect an intensive aging of the old - the number of persons aged 80 and over could more than double (from 174 thousand to 368 thousand) and their share in the total could reach 15,3%.

Key words: *demographic ageing, aged population, feminazition, Serbia*